

Акматов К.К.

АДЕП-АХЛАКТЫК ТҮШҮНҮКТӨРДҮ АДАБИЯТ САБАГЫНДА
КАЛЫПТАНДЫРУУ

Акматов К.К.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЙ МОРАЛЬНОСТИ НА ПРЕДМЕТЕ ЛИТЕРАТУРА

К.Ж. Akmatov

FORMATION OF MORAL CONCEPTS SUBJECT REFERENCES

УДК: 37:371.035.3:371

Макалада адеп-ахлак жөнүндө түшүнүк жана анын адабият сабагында калыптанышы каралган.

Негизги сөздөр: адеп-ахлак, адабий жомоктор, каармандык, тарбия, патриоттук пафос, гумандуулук, кулк-мүнөз.

В статье рассмотрено понятие о морали и ее формирование в учебном предмете литература.

Ключевые слова: мораль, литературные сказки, мужество, воспитание, патриотический пафос, гуманизм, характер.

The paper considers the concept of morality and its development in the school subject literature.

Key words: moral, literary tales, courage, education, patriotic pathos, humanity, and character

Акын-жазуучулар иштеп чыккан адабий жомокторго 5-класстын программасында 9 саат бөлүнүп, алар А.Токомбаевдин "Жетим менен сыйкырчы", Ч.Айтматовдун "Бугу эне", Т.Үмөталиевдин "Күч бирдикге", Ж.Садыковдун "Эненин жүрөгү" чыгармалары. Буларды окутуу багытында да программада бир топ баалуу сунуштар көрсөтүлгөн.

Маселен, "Жетим менен сыйкырчы" жомогунда кара ниеттик менен адилеттиктин ортосундагы күрөш, баланын күрөшү жана анын жеңиши, "Бугу эне" жомогунда Мекен темасы, ыйман, адеп-ахлак жана экологиялык проблемалар, жакшылык жана жамандык, адилдик жана адилетсиздик тууралуу кеп козголору башкы максат болуп саналат. Ал эми "Күч бирдикте" жомогунун ынтымакка, биримдикке, бакытка, максатка жетүүнүн, турмуштук кыйынчылыктарды жеңүүнүн бекем негизи катары туюшулушу. Абышканын турмуштук жагдайлары, анын акылдуулугу. Жомоктун тарбиялык маани-мазмунун окутуу сунушталат. Ал эми "Эненин жүрөгү" жомогу – нравалык теманы көтөрүп чыгып, гуманизм маселеси, улуттук коллорит жана эненин образын чагылдырган чыгарма. Бул уламыш -тарбиялык маани-мазмундагы чыгарма экендиги да программада айтылат [1,13].

Ал эми Н.Байтемировдун "Тарых эстелиги" романынан тандалган үзүндүнү окутууда тарыхый инсан жана романдын каарманы болгон У.Салиеванын идея үчүн күрөшкөндүгү, колхоз курулушу үчүн таптык кагылыштар жана андагы жеке адамдын ролу, тагдыры жөнүндө сөз козголууга тийиш болсо Ш.Бейшеналиевдин "Кычан" чыгармасын окутууда мугалим төмөндөгүлөргө басым жасоого тийиш

экендиги белгиленген: балалыктын жана ошол балалыкты копгоой жүргөн баатырдыктын көрсөтүлүшү; Каармандын инсандык белгилеринин – кыраакылыгынын, күрөшчүлдүгүнүн, өз идеалына берилгендигинин, тай-манбастыгынын ар кыл эпизоддордо ачылышы.

"Кычан" повести жөнүндө ЖАбдраимова: "Ш.Бейшеналиевдин чыгармачылык жолундагы негизги бурулуш "Кычан" повестинин жарыкка чыгышы менен түшүндүрүлүп жүрөт. Бул негизинен туура. Анткени "Кычан" аны бүткүл союздук окурмандар менен тааныпгырып, образ түзүү системасын өздөштүрүүгө, адамдардын индивидуалдуу мүнөз өзгөчөлөктөрүн ачууда бир топ тажрыйба топтоп берди. Кыскасы, ал ушул чыгармасы аркылуу өзүнүн ишенимдүү үнүн таап, чыгармачылык бактысына туш болду. Анткени анын бул повести автордун жеке өзүнүн чыгармачылыгында гана эмес, бүткүл кыргыз прозасында көрүнүктүү орунду ээлейт. Идеялык жана көркөмдүк жаганан алган орду өтө баалуу. Повесть жарыкка чыгаары менен өзүнүн окуучуларынын көңүлүнөн түнөк тапты. Колхоздоштуруу мезгилиндеги бул эр жүрөк баланын ким экендигин жана көркөм образын элестүү түрдө кийинки муундарга жеткирип берүү милдетин Ш.Бейшеналиев ойдогудай ишке ашырган" [2,32-33].

"Кычан" повестинин программада орду жөнүндө О.Шаимкулов "Адабияттык окуу курсунда повесть жанрын окутуунун методикасы" деген темадагы диссертациялык эмгегинде төмөндөгүлөрдү белгилейт:

"Повесттин эң башкы ийгилиги саясатташтырылган советтик мезгилге ылайык ошол учурдагы балдардын идеялы болгон образды - баланын образын түзгөндүгүндө эле. Азыр эми повесть ошол баа-баркынан ажырап калбадыбы, Кычандын бейнеси азыркы балдарга үлгү болбой калбадыбы, демек, бул чыгарманы мектепте окутуунун зарылдыгы барбы деген маселе коюлуп жүрөт. Мен да ушул маселеге кызыгып, Ош облусундагы бир топ мугалимдер, мектеп окуучулары менен аңгемелешип көрдүм: алардын көпчүлүгү азырынча бул чыгарманын мектеп программасынан алынып ташталышына каршы, себеби андагы тарбиялык маани азыркы балдар үчүн да керек, жакынкы өткөн тарыхты билүү бүгүнкү балдар үчүн да зарыл нерсе деп эсептешет" [211, 24].

С.Өмүрбаевдин "Телегей" романынан үзүндүнү окутууда кыйын күндөрдөгү кыргыз аялдарынын

образын ачып берүү, романдын адеп-ахлактык сабактарын окуучуларга жеткирүү - мугалимдин негизги максаты.

Баатырдыктын, каармандыктын, патриотизмдин жогорку үлгүсү катары программада берилген чыгармалардын бири - К.Жантөшевдин "Чолпонбай" аңгемеси. Чыгарманын оптимисттик пафосу жогору. Чолпонбайдын эрдиги - кыргыз элинин нравалык сулуулугунун бир белгиси деп белгиленет окуу программа-сында.

Бул аңгемеге удаалаш эле Ч.Айтматовдун "Атадан калган туяк" аңгемеси сунушталат. Аңгемедө негизинен балалык баео романтика жана трагедиялуулук идеясы берилет. Жазуучу каармандын ички санаркоолорун, ой толгоолорун, мүнөзүн чеберчилик менен ачкан. Ар бир баланын "ата уулу" деген сыймыктуу сезиминин ойгонушуна түрткү боло турган чыгарма деп айтсак да аша чаппаган болор элек. Улуу жазуучунун нравалык улуулуктарды чагылдырган чыгармаларын окутуу багытындагы илимий макаласында Бакирова Ы., Шербоева З. минтин жазат: "Азыркы мезгилде жаш-тарга нравалык-эстетикалык тарбия берүү - бүткүл идеялогиялык иштерден маанилүү болуп калды. Чыгармачыл, рухий жагынан бай, ар тараптан өнүккөн жаңы адамды тарбиялоо - биздин башкы милдет. Чынында эле, демократиялык багыттагы жаңы эгемендүү коомубузга интеллектуалдык жактан өнүккөн жаңы адамдын зарылдыгы мыйзам ченемдүү көрүнүш. Мындан "жаңы адамды" тарбиялоо деген маанилүү маселе келип чыгары анык. Ушул маселени чечмелөөдө, окуучуларга нравалык-эстетикалык тарбия берүүдө Ч. Айтматовдун чыгармалары зор күч катары кызмат өтөөдө. Жазуучунун коомдогу экологиялык, эстетикалык, нравалык, проблемаларды камтыган глобалдуу темадагы чыгармаларын окутуу - мугалимдердин чеберчилигине, изденүүчүлүгүнө жана талбас үзүрлүү аракетине байланыптуу экени талашсыз" [50,108].

Жаратылыш жана адам темасындагы "Карагул ботом", Молдо Кылычтын "Зилзала", Ж. Бөкөнбаевдан "Жылан менен Бака", Р.Шүкүрбековдун "Тоо эчки", М.Алыбаевдин "Ала-Тоо", "Соң-Көл", "Тянь-Шань", эл акындарынын чыгармаларынан Тоголок Молдонун "Телибай тентек", Барпынын "Жакшы кыз", "Өзү каар, тиж заар кыз", "Болоор жигит", "Болбос жигит", "Эр жигитке сын", Токтогулдун "Үлгү ырлары", Б.Сарногоевдин "Бешигим - Мекен" деген чыгармалары окуучуларга адеп-тик-нравалык билим, тарбия берүүдө негизги таяныч катары кызмат кыла алат. Кыргыз адабиятынын программасында ушул багытта сунуштар берилген [1,14-17].

Ал эми 6-класста өтүлө турган эмгек ырлары: "Оп майда", "Бекбекей", "Шырылдаң", каада-салт ырлары: "Алдей-алдей, бөбөгүм", "Акыйнек", "Жарамазан" ырларына орун берилген. Эмгек ырларын окутуу жөнүндө яөрүнүктүү илимий С.Рысбаев илимий макаласында: "Элдик балдар ырларынын таанытуучулук жана тарбия берүүчүлүк мазмунун "Бекбекей", "Шырылдаң" жана "Оп майда" ырлары байытары шексиз. Элдик ырлардын бул

үлгүлөрү эл кечирип келген турмуш картинасын дагы даана чагылдырат.

Эмгек ырларындагы айтылган тарбия-таалим идеялары илимий педагогиканын да негизги жоболоруна, белгилүү педагогдордун тажрыйбаларына, алардын илимий изилдөөлөрүнөн келип чыккан жана жыйынтык идеяларына да дал келет. Илимий-педагогикалык көз караштан алганда, эмгек кара жанды карч уруп иштөө эле эмес, коомдук пайдалуу эмгекти туюнтат. Элдик педагогиканын көз карашы боюнча алганда да турмушуна керектүү эмгек туурасында сөз болот" - деген пикирин билдирет [189,95].

Биз дайыма жалпы билим берүүнү талап кылып келдик, биз ошону менен бирге, балдардын жалпыга милдеттүү эмгегин талап кылуубуз керек. Балдарды эмгектен четке калтыруу - бул оору гана болмокчу. Анткени, эмгек - бул тарбия берүүчү улуу каражат.

Программада тамсилдерден "Алкы жаман карышкыр", "Арстандын күчүгүн асыраган мышык", "Иттин доолдай тиктирем дегени", эпостордон "Эр Төштүк", "Канькейдин Тайторуну чапканы", А.Чоробаевдин "Тайлак баатыр", эл акындарынын чыгармаларынан Женижоктун "Айтамын санат тобуна", Барпынын "Балдарга насыят", акын-жазуучулар кайра иштеп чыккан чыгармалардан А.Осмоновдун "Толубай сынчы", Ж.Бөкөнбаевдин "Чептен эрдин күчү бек", кыргыз экенин өткөн турмушунан А.Токомбаевдин "Күүнүн сыры", "Акылмандын жообу", М.Элебаевдин "Бороондуу күнү", А.Токтомушевдин "Какшаалдан кат", социалисттик турмуш, согуш темасындагы чыгармалардан Ч.Айтматовдун "Биринчи мугалим", "Бетме-бет", Т.Үмөталиевдин "Кубат", К.Акматовдун "Эки сап өмүр", жаратылыш жана жаныбарлар темасындагы чыгармалардан Т.Сыдыкбековдун "Көк серек", Ч. Айт-матовдун "Моюнкум трагедиясы", К.Осмоналиев "Бүркүтчү", А.Стамов "Үч мээрим", адеп-ахлак темасынан Ж.Мавляновдун "Нан" чыгармалары окутулуп келе жатат. Биз бөлүп караган бул чыгармаларда адеп-ахлак темасына байланыштуу идеялар арбын экендиги, окуучуларга таалим-тарбия берүүдөгү таасиринин күчтүүлүтүн адабиятчы мугажмдер эч убакта танбайт жана окутууда ушул багытты максат кылып алышат [1,20-26].

Ал эми 7-класстын окуу программасы элдик оозеки чыгармачылыктын казынасы болгон "Кожожаш" эпосу менен башталат. Эпосто байыркы кыргыздардын жашоо-тиричилиги, табият менен болгон сырдуу карым-катышы, үзүлгүс мамилеси, мергенчилик байыркы, күнүмдүк ырыскысын таап жей турган негизги кесиби экендиги айтылат. Кайберендер менен адамдардын ортосундагы жакындык, алардын дилин оорутуу, аеосуз кыруу аркылуу Кожожапгын жашоосундагы жаңылыштыкка кадам коюшу, жер бетиндеги экологиялык проблеманын пайда болушу, жер-суунун, жаратылыштын каары жөнүндөгү адамдардын кабылдоосун окуучуларга жеткирүү чыгарманын негизги максаты болуп эсептелет.

Программада берилген патриоттук пафостогу чыгарманын бири «Эр Табылды» эпосу. Эпосто Мекенди сүйүү негизги тема катары каралып, достуктун, жолдоштуктун мыкты үлгүлөрү да

чагылдырылган. Өз элине чыккынчылык кылган каармандардын образы аркылуу балдарга нравалык тарбиянын бир учкуну көрсөтүлөт. Башкы каарман Табывдынын, Элдиярдын, Карлыгачтын эл-жерге берилгени, жасаган эрдиктери да тарбиялоого багыт, таяныч мисал болуп бере алат.

Эл акындарынын чыгармаларынан Молдо Кылычтын "Чүй баяны", Токтогулдун "Санат, насыят ырлары", Барпынын "Ак кымкаптан тон албайм", "Сүйлөш үчүн тил керек", "Ала-Тоо көркө келбейт эл болбосо", Осмонкул Бөлөбала уулунун "Бизден мурда өткөндөр", "Уялам" ырларын окутууда жогорудагы чыгармалардын адеп-ахлактык көтөргөн маселелери катары төмөндөгүлөрдү белгилөөгө болот:

- акындардын гуманизми жана чыгармалардын азыркы экологиялык проблемалар менен үндөш экендиги;
- санат-насыят ырларындагы таалим-тарбиялык маани;
- акындардын жакшы-жаман көрүнүштөр тууралуу реалдуу көз караштары;
- акындардын философиялык ойлорунун кенендиги;
- ыймандуулук маселесинин көтөрүлүшү;
- адам жашоосунун маңызынын ырларда ачылышы;
- бирөөгө кылган жакпшылыктын түбөлүктүү экендигин далилдөө ж.б.

Калык Акы уулунун "Баскан жол" автобиографиялык чыгармасын окутууда коом жана адам тагдырынын ачылышы, жашоо, эркиндик үчүн күрөштүн үлгүлөрү негизги планга алынып, окуучуларга нравалык тарбия берилиши керек. Бул чыгарманы окутуунун методикасын О.Шаимкулов иштеп чыккан [3,24].

Ошондой эле С.Байгазиевдин төмөндөгү пикирин да эске алып окутууга болот: "Бул үчүн окуу проблемага, карама-каршылыкка, ойлордун түйшүгүнө кабылгандай кылып, окуу процессин методикалык ыкчылдык, усулдук айлакерлик менен кызыктуу түзүү кажет. Сабак учурунда издөөгө, издөөчүлүк ишмердикке стимул түзүлүп, бир эле маселеде ар түрдүү көз караштар, позициялар кагылышып, альтернативалык чечимдер изделип, аргументтер салыштырылып талдалып, божомолдоолор текшерилип, мунун аркасында жаш адам класстан кандайдыр бир жаңырып, өзгөрүп, түйшөлүп чыгыпшы керек. Мындай натыйжага жетиш үчүн окуу процессинин дискуссия, талаш-тартыш, семинар, диалог, окуу оюну, иликтөө-изилдөө формасы жана башка инновациялык ыкмалар түрүндө уюштурулушу талапка ылайык келет. Албетте, мындай формалар мындан мурда да практикалык ишке чегилип келген. Бирок кеп азыр буларга жаңы мазмун берип, туруктуу системага айлантууда турат" [4, 39].

5-7-класстагы адабий билим адабий окуу мүнөзүндө болуп, көркөм чыгармалар терең анализденип, жазуучунун чыгармасы же андан алынган үзүндүнү үйрөнүүдө көрктүү окууга маани берилип, текстти айтып берүү окуу менен байланышта алып барылат.

Ал эми адеп сабагы менен байланыштырууда чыгарманын идеялык өзөгүнө терең маани берилүүсү шарт.

5-7-класста адабиятты үйрөнүү, негизинен жазуучулардын айрым чыгармаларын окуу жана өздөштүрүүдөн турат. Бул класста системалык тарыхый - адабий курс өтүлбөйт, жазуучунун өмүрү жана чыгармачылыгы терең окутулбайт. Ошого карабай негизги тема түрүндө окууга сунуш кылынган чыгармалар хронологиялык тартипте окутулат. Мазмуну, композициялык түзүлүшү жагынан 5-7-класста окулган чыгармалар, негизинен, татаал болуп, алар тарыхый доорго, шартка байланыштуу окутулат, методикалык жагынан алардын руханий-эстетикалык негизи жаратылып жана азыркы доорубуз үчүн мааниси пайда болот.

Айрыкча, тарыхый темадагы эки өтмүш жашоону туюндурган чыгармалар окуучулардын Мекенибиздин келечеги жөнүндөгү билимдерин көркөм образдар мисалында кеңейтүүгө жардам берет. Мисалы, А.Токомбаевдин "Жараланган жүрөк" повестинин үстүндө иштөөдө мугалим окуучулардын мурунку класстарда тарых сабагынан алган билимдерине таянып, иш алып барат жана киришүү сөзүндө 1916-жылдагы эл башынан өткөргөн үркүн жөнүндө кыскача маалымат берет. Бирок окуучулар үркүн мезгилиндеги элдин өткөн өтмүш жашоосу жөнүндөгү негизги маалыматты "Жараланган жүрөк" повестинин өзүнөн алат.

Көркөм адабияттын жардамында адам мүнөзүн, "инсандын жүрөгүн" андап-түшүнүү өтө негизги мааниге ээ. Адабияттын өнөр катары китепкөйгө күчтүү эстетикалык таасир көрсөтүшүнүн негизги себеби анын адам табиятын, ички дүйнөсүн, түрдүү инсандык мүнөздөрүн көркөм баяндоосу. Мына ушул жагдайдан алып караганда "Жараланган жүрөк" повестиндеги каармандар Бектурган карыя, Ысман, Өмүрбек, Гүланда, Табылдылардын жасаган иш-аракетинин натыйжасында чыгарманын адеп-ахлактык, ыймандык проблемаларынын терең ачылышын анализдөөгө болот. Бул чыгарманы окутуу аркылуу окуучуларга адамгерчилик, ак-каранын эриш-аркактыгы, ак эмгек, сулуулук ж.б. таасирдүү эпизоддордон ажырата алууга көнүктүрүү да адабиятчы мугалимдин негизги милдети экендиги талашсыз.

7-класстын программасында көлөмү жагынан чоң болгон чыгармаларды окутуу үчүн жетишерлик саат ажыратылган. Биз программада берилген чыгармалардын нравалык тарабын эске алып талдап жаткандык-тан төмөндөгүлөрдү белгилей алабыз: Маселен, Ч. Айтматов "Эрте келген турналар" (6 саат), Ж.Садыков "Манастынуулу Семетей" (5 саат), Б.Жакиев "Атанын тагдыры" (4 саат), Т.Касымбеков "Адам болгум келет" (4 саат), Т.Кожомбердиев "Апа" (2 саат), Ж.Мамытов "Буурул таңдын жомогу" (2 саат), О.Султанов "Кош, Ысык-Көл", "Бокс", "Алтай... Алтай", "Жоокер" (2 саат) [1,32-34].

Алып барылган изилдөөлөр көрсөткөндөй, көп мектептерде мугалимдер көлөмдүү түрдүү жанрадагы жана тематикадагы чыгармаларды окутууда окуучуларга көбүнчө аны кайрадан айтып берүүнү талап кылуучу суроолор жана тапшырмаларды берүү менен чектелип жатат. Мындай усул менен иштөөдө окуу-

чунун кызыгуусу, эркин баарлашуусу, ой жүгүртүүсү, чыгарманы окуу аркылуу ала турган жандуу таасирден пайдалануу керектиги байкалбай калат. Негизгиси, ар бир мугалимден көркөм чыгарманы үйрөнүүдө анын жанрдык негиздерине таянып чындыкка жакындоо, анын кызыктуу сюжети, сюжеттин лшшысы, композициялык курулушу, образдар системасы жана ыкка карап түрдүү усулдарды колдонууда чеберчилик көрсөтүү аркылуу адеп маселесин да көз жаздымда калтырбоо талап кылынат. Көлөмү жагынан чоң чыгармалар айрым темачалар боюнча ("Акылман куудул": Куйручук атка конгондо, Борукчуну боздоткондо, Арбак болгондо ж.б.у.с), айрым чыгармалар негизги каармандын мүнөзүнө карап ("Адам болгум келет") окутулат, ырды үйрөнүүдө болсо, көрктүү окуу текстти өздөштүрүүнүн жетекчи усулу болуп эсептелет.

"Ар бир чыгарма, - деген чыгаан методист М.А.Рыбникова, - табиятына карап окутулушу жана үйрөнүлүшү керек. Балладаны план түзүүнүн жардамында үйрөнүү мүмкүн, лирикалык ырды пландаштырууга болбойт. Чакан аңгеме окулат жана толук үйрөнүлөт, романдан негизги главаларды (айрым темачаларды) тандап алабыз жана алардан бирөөсүн класста, калганын үйдө окуйбуз, үчүнчүсүн кылдат анализдейбиз жана текстке жакындаштырып баяндайбыз, төртүнчүсүн, бешинчисин, алтынчысын кыскача кайра баяндайбыз, жетинчи жана сегизинчи главалардан майдаларын көркөм баяндоону окуучуларга тапшырабыз, эпилогду класста окуучунун өзү айггып берет" [5,50].

7-класста да адабиятты окутуунун негизи көркөм чыгарманы окуу болуп саналат (класста жана үйдө, ашкере жана купуя). Ар бир жанрдагы чыгарманы окууда көрктүү окуунун түрлөрүн пайдалануу талап кылынат (жеке окуу, ролдорго бөлүштүрүп же сахналаштырып окуу). 7-класста драмалык жанрдагы чыгармаларды - Б.Жакиев "Атанын тагдыры" драмасын окуу аркылуу окуучулардын ролдорго бөлүп көрктүү окуусу жакшы натыйжа берет. Мына ошол ролдорго бөлүп окутуу аркылуу ар бир каармандын мүнөзү ачылып, окуучулар алардан таасирленет.

Б.Жакиевдин "Атанынтагдыры" драмасын окутуу жөнүндө С.Батаканова [6], Ж.Садыковдун "Манастын уулу Семетей" драмасын окутуу багытында Ж.Уразова [7] бир топ баалуу пикирлерди сунуштаган. Эмгектерде драмадагы каармандардын нравалык мүнөздөрүнүн ачылышы тууралуу да кеп болгон. С.Байгазиевдин [8] жалпы кыргыз драматургиясына арналган илимий эмгегин да баса белгилеп кетүүгө болот.

7-класстын окуучулары адабиятты сөз өнөрү катары сезе баштайт, адабий каарман жөнүндөгү билимдери өнүгөт, жазуучунун чеберчилигине маани бере бапгтайт. Программада окуучуларга эң зарыл, алардын жашына ылайыктуу маалыматтар, көркөм адабият, көркөм чыгарманын жаралыш, анын негизги компоненттери жана алардын жазуучунун ой-пикирлерин ачуудагы ролу, чыгарманын жазуучунун өмүрү менен, коом жана доор менен байланыштуулугу жөнүндө маалыматтарды берүү эске алынган. Окуучуларга адабият теориясы түшүнүгүн берүүдө негизги маселе - көркөм чыгармачылыкта. ойдбн

чыгаруу менен турмуш чындыгынын өз ара байланыш маселеси эсептелет. Бул проблема окуучуларды көркөм образ, тема, идея, композиция, чыгарманын сюжети менен тааныштырууда түрдүү аспектиде жаратылат. 7-класста окуучулардын поэма, повесть, аңгеме, роман, драма, адабияттын негизги ролу жөнүндөгү билимдери өнүктүрүлөт. Бул класста адабияттын өзүнө ылайыктуу бөлүмдөрүн түшүнүү жазуучу баяндаган окуя, каармандарды бири-бири менен салыштыруу (мисалы, Ч.Айтмавтодун "Биринчи мугалим" повестиндеги Дүйшөн менен "Бетмебет" повестиндеги Ысмайылдын образы аркылуу) түшүндүрүлөт.

7-класста окуучуларга маалым бир тарыхый доор түрдүү жазуучулардын чыгармаларында түрдүүчө чагылдырылганын (А.Токомбаевдин "Жараланган жүрөк", Ж.Садыковдун "Манастын уулу Семетей" чыгармасы же Т.Сыдыкбековдун "Акылман куудул" повести, Т.Касымбековдун "Адам болгум келет" аңгемеси), түрдүү доорлордо жашаган жазуучулардын негизги проблемаларды чагылдырууда жеке пикирин байкоого болот. Ушуну унутпоо керек, адабият теориясынын түшүнүктөрү чыгарманын усулунан туура жыйынтык чыгарылган, теория түшүнүктөрү системалуу кайталанып берилген тагдырда гана жакшы өздөштүрүлөт, окуучулар көркөм образ, көркөм адабияттын илимий адабияттан айырмасы жөнүндө анык элестетүүгө ээ болушат.

7-класста "Жараланган жүрөк" повести өтүлүп жатканда, андагы баяндоону үркүн жөнүндө тарыхчылар тарабынан жазылган макала менен (тарых окуу китебинде) же үркүндү чагылдырган сүрөт менен бгышкенташ, мүмкүн. Мында окуучулар повесттин негизине тарыхый фактылар коюлганын, чыгармачылык ойдон чыгаруунун өткөн турмуш картинасынын таасир көрсөтүүдөгү ролун билип алышат.

Окуучулар көркөм ойдон чыгарууну, жашоонун таасирдүү чагылдырылышын Ж.Мамытовдун "Буурул тандын жомогу" чыгармасын үйрөнүүдө даана байкашат.

7-класстын окуучулары адабият теориясы түшүнүктөрүнөн тема жана идея жөнүндө Т.Касымбековдун "Адам болгум келет" аңгемесин, композиция жөнүндө Т.Кожомбердиевдин "Апа" поэмасын үйрөнүүдө маалымат алышат, алардын ажан бул адабият теориясы түшүнүктөрү жогорку класстарда өнүктүрүлөт, бекемделет. Орто мектепте адабият теориясын окутуу тууралуу А.Муратовдун [9], И.Исамидиновдун [10] эмгектерине таянууга болот.

Жыйынтыктып айтканда кыргыз адабияты окуучулардын адеп-ахлактык түшүнүктөрүн калыптандыруунун негизги каражаты катары эсептелет.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын программалары. Жалпы орто билим берүүчү мектептердин 5-11-класстары үчүн. - Бишкек, 2006.
2. Абдраимов Ж. Чыгармадагы турмуш. - Ф., "Мектеп", 1981.
3. Шаимкулов О. Адабияттык окуу курсунда повесть жанрын окутуунун методикасы. Пед. илим. кандид. деген окум. даража үчүн диссертациясы. - Бишкек, 2004.

4. Бакиров Ы., Шербаева З. Окуучуларга нравалык-эстетикалык тарбия берүүдө Ч. Айтматовдун чыгармаларынын ролу. // Ош МУнун жарчысы. №3-2004.
5. Рысбаев С. Элдик балдар ырларындагы эмгекке тарбия берүү боюнча этнопедагогикалык идеялар. // Ош МУнун жарчысы. №3-2004.
6. Байгазиев С. Гумандуу педагогика жөнүндө сөз: Мектеп мугалимдери, билим берүү кызматкерлери үчүн. - Бишкек, 1998.
7. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. -Москва, Учпедгиз, 1963.
8. Батаканова С. Б.Жакиевдин "Атанын тагдыры" драмасын 7-класста окутуу. - Фрунзе, Илим, 1989.
9. Уразова Ж. "Манастын уулу Семетей" драмасын окутуу. - Ош, 2004.
10. Байгазиев С. Кыргыз драматургиясы: тарыхы, конфликттер жана образдар эволюциясы (20-50-жылдар): Филология илимдеринин доктору деген окумуштуулук даражаны изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты. - Бишкек, 2002.
11. Муратов А. Көркөм текстти жана адабият теориясын үйрөнүү. - Бишкек, Мектеп, 1992.
12. Исамидинов И. Кыргыз мектептеринде адабият теориясын окутуу. - Бишкек, Архив, 2004.

Рецензент: д.пед.н., профессор Рысбаев С.